

ЗМІСТ

ВІД АВТОРКИ	5
РОЗДІЛ I. СТАНОВЛЕННЯ «ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ» УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ	7
1.1. Європейське культурологічне знання: американський контекст.....	7
1.2. Витокові обриси «проблемного поля» української культурології.....	21
<i>а) досвід кінця ХХ століття</i>	21
<i>б) досвід 2000–2010 років</i>	26
1.3. Наріжні структурні сегменти культурології.....	36
<i>а) філософія</i>	36
<i>б) філософія культури</i>	46
<i>в) естетика</i>	49
РОЗДІЛ II. ПРОЦЕС КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ «ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ» УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ	60
2.1. Складності вироблення понятійно-категоріального апарату культурології	60
2.2. Формування засад культурологічного аналізу	69
<i>а) міжнауковість</i>	69
<i>б) біографізм (персоналізація)</i>	74
<i>в) діалогізм</i>	79
<i>г) регіоніка</i>	84
2.3. Методика «теоретичного нашарування» в процесі освоєння дослідницького простору	86
<i>а) досвід 2010–2020 років</i>	86
<i>б) досвід 2021–2023 років</i>	94

РОЗДІЛ ІІ. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ПРОЦЕСИ ЯК ВИЯВ ПОТЕНЦІАЛУ КУЛЬТУРОТВОРЕННЯ.....	104
3.1. Мистецтвознавство і культурологія: процес трансформацій естетико-художніх традицій.....	104
3.2. Види мистецтва у логіці формування культурного середовища: історична традиція і надбання початку ХХ століття.....	128
3.3. Творчо-пошуковий характер культурно-мистецьких практик доби постмодернізму.....	145
РОЗДІЛ ІІІ. МЕТАМОДЕРНІЗМ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КУЛЬТУРОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ.....	162
4.1. Межа ХХ–ХХІ століття як період «згасання» постмодернізму.....	162
4.2. Естетико-художні новації у русі постмодернізм – пост + постмодернізм.....	170
4.3. Метамодернізм як апробатор нових творчих подразників.....	195
а) <i>метапроза</i>	195
б) <i>історіопластичність</i>	201
в) <i>супергібридність</i>	204
г) <i>Qurku – нова естетична чуттєвість</i>	207
ПІСЛЯМОВА: ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ.....	212
ЛІТЕРАТУРА.....	219
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ІМЕН.....	229

ВІД АВТОРКИ

До написання монографії «Дослідницький простір української культурології: витоки, сучасний стан, перспективи» спонукало наше переконання щодо необхідності як систематизації, так і узагальнення доволі розгалуженої проблематики вітчизняної культурології – нової гуманітарної науки, – яка активно розвивається від 90-х років минулого століття. Очевидним є той факт, що в сучасних умовах (йдеться про третє десятиліття поточного століття) вкрай важливо проаналізувати й поцінувати напрацьоване, а, подекуди і скорегувати дослідницький процес, запропонувавши власне – авторське – бачення «проблемного поля» культурології в контексті української гуманістики загалом.

Складність ситуації, що простежується на теренах вітчизняного культурологічного знання, багато в чому визначається хаотичним розвитком культурології в умовах 90-х років ХХ століття, коли почався процес перекваліфікації представників різних гуманітарних наук у культурологів, оскільки спеціалістів такого профілю країна не мала. Унаслідок цього або акцентувалася історія культури, або практикувалося додавання культурологічного аспекту, виміру, контексту чи не до кожної, близької до культурології, теми. Оскільки специфічні засади, які атрибутовалися б саме як засади культурологічного аналізу, ще не були розроблені, дослідження Багатоаспектних проблем спиралися на традиційну методологію, яка роками відпрацьовувалася на гуманітарних теренах. Подібний «дослідницький прийом» створював ілюзію аргументації нового гуманітарного знання у просторі «історія культури – культурологія».

У сучасних умовах відчутно ситуація змінюється, передусім, як наслідок обґрунтування чинників нової спеціальності та викладання культурології в переважній більшості ЗВО. Помітно

активізувалася й науково-дослідницька сфера. Усе це вимагає чіткого усвідомлення та відтворення тієї ситуації, яка існує сьогодні, і може бути спрогнозована на кілька найближчих років.

Розкрити «за» і «проти» сучасного теоретико-методичного стану української культурології і пропонує ця монографія, в якій аргументується авторська модель витоків, сучасного стану та перспектив розвитку культурологічного знання, адже воно базується саме на засадах культурології.

Оскільки наша монографія створювалася в період, коли американсько-європейська гуманістика набула реальних підстав оперувати поняттям «метамодерністська культура», ми вважали за необхідне широко – наскільки це дозволяє обсяг вже напрацьованого – представити читачеві наріжні ідеї метамодерністів, ті гуманітарні сфери, які освоєні ними доволі переконливо, й персоналізувати дослідницький простір нової культури. Окрім того, певна увага приділена тим літературно-мистецьким пошукам, які повинні підтвердити «згасання» як постмодернізму, так і пост + постмодернізму.

Авторка монографії висловлює щиру подяку всім, хто був дотичним до оприлюднення цього дослідження, і сподівається на широке обговорення проблем, що розглядалися на її сторінках.

РОЗДІЛ І.

СТАНОВЛЕННЯ «ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ» УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

1.1. Європейське культурологічне знання: американський контекст

Реконструкція становлення «проблемного поля» української культурології – саме це є основним завданням цього розділу монографії – вимагає окреслення як поняття «культура», так і реконструкції історії становлення й утвердження в просторі сучасної гуманістики нової науки – культурології.

На українських теренах розробкою змістовного наповнення поняття «культура» від 80–90-х років минулого століття послідовно займалися І. Бойченко, М. Бровко, Т. Гриценко. Л. Губерський, В. Мазепа, Б. Парахонський, О. Погорілий, М. Савельєва, Н. Хамітов, Б. Чумаченко, В. Шейко. В роботах цих авторів доволі чітко відбивався процес акцентування питань історії вітчизняної культури, представлення її політичних діячів, науковців, письменників та митців, котрі – з різних причин – опинилися на маргінесах української гуманістики.

Означена дослідницька робота дозволила, з одного боку, хоча б ескізно заявити нагальну проблематику задля виявлення потенціалу культурології, а з іншого, – запропонувати, сказати б, офіційне визначення поняття «культура», яким два десятиліття користується наукова спільнота.

Відштовхуючись від латинського терміну «cultura – обробіток, розвиток, виховання, освіта, шанування», І. Бойченко та Н. Хамітов – відомі українські філософи – запропонували п'ять констант, які – сукупно – дають доволі повне й переконливе визначення

«культури», а саме: «1) Історично вихідне значення – обробіток і догляд за землею; 2) Догляд, поліпшення, ушляхетнювання тілесно – душевно – духовних сил, схильностей і здібностей людини, а отже – і ступінь їх розвитку; відповідно розрізняють культуру тіла, культуру душі і духовну культуру (вже од Цицерона йдеться про філософію як культуру духу); 3) Сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття; 4) Сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства і людини, які втілені в результатах продуктивної діяльності; 5) Локалізоване у просторі та часі соціально-історичне утворення, що специфікується або за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства» [6, с. 313].

Ми свідомо повністю представили, запропоновані науковцями, константи, оскільки саме в такій інтерпретації поняття «культура» набуває цілісності, яка дозволяє – при привалюванні теоретичного начала – «побачити» практичне значення культури і в індивідуальному аспекті, і в житті суспільства.

Позитивним в позиції І. Бойченка та Н. Хамітова є і те, що в подальшій розробці поняття «культура» вони реконструюють його історико-культурний рух, акцентуючи конкретних персоналій, з іменами котрих пов'язана теоретична модель входження феномену культура в цивілізаційні процеси. Особливий наголос науковці роблять на поглядах видатного італійського філософа Джамбаттиста Віко (1668–1774), котрий залишив низку робіт, присвячених аналізу провідних гуманітарних наук, а саме: філософії, риторичі, філології, історії.

До сьогодні високо оцінюються його розмисли щодо історії як головного чинника людської діяльності. Спираючись на історію, він вважав культурою те, що твориться людиною. Для середини XVIII століття така орієнтація філософа була справжнім теоретичним проривом, оскільки культуру починають розглядати як «осердя духовних цінностей, зусиль, пов'язаних з внутрішнім удосконаленням людини» [6, с. 313].

З другої половини XIX століття утверджується модель неklasичної культури, яка – у перші десятиліття XX століття – найбільш послідовно реалізується, передусім, в дослідженнях О. Шпенглера, на підґрунті розмислів котрого – пізніше – формуються авторські ідеї цілої низки визнаних європейських філософів.

Освальд-Арнольд Готфрід Шпенглер (1880–1936) – німецький філософ, історик, один із засновників філософії культури. О. Шпенглер, як відомо, знаходився під значним впливом філософських ідей Фрідріха Вільгельма Ніцше (1844–1900). Однак, на відміну від Ніцше, він сповідував ідею сильної державності, в той час як ніцшеанські концепції будувалися на абсолютизації особистості.

Власні культурологічні ідеї О. Шпенглера «побудував» на концепції «органічного життя», опертям задля доведення якої філософ використовує низку понять, серед яких виокремимо наступні, а саме: «душа», «доля», «час», «ритм», «такт». Доволі активно О. Шпенглер оперує поняттям «цінність», оскільки «визначає культуру як найвищу цінність, що пронизує всі сфери життя певного народу, надаючи йому неповторності та унікальності» [78, с. 725–726]. У даній тезі ключовим є слово «певний». Торкаючись сутності «народу», філософ, безумовно, демонструє теоретичну коректність

Високо оцінивши творчо-спонукальну сутність культури, О. Шпенглер не тільки порівняв її з живим організмом, а й стверджував, що кожна культура відтворює його (організму – Ю.С.) специфічний рух, а саме: «зародження – становлення – смерть».

Розгляд окремих культур філософ супроводжує поняттям «могутня», аргументуючи ідею існування 9-ти «могутніх культур», серед яких особливу роль відіграють китайська, вавілонська, арабська, єгипетська, індійська. За твердженням О. Шпенглера, окремі культури мають специфічні «душі», які й окреслюють їх самотність. Так, «душею» античної культури виступає «Аполонівське начало», «магічність» – душа арабської культури, а європейська культура «будується» на підґрунті «фаустівських» засад.

Важливим зрізом шпенглерівської концепції є визнання здатності кожної з «могутніх культур» створювати власне мистецтво,

твори якого обов'язково позначені самотністю. Реконструюючи історію 9-ти «могутніх культур», слід зафіксувати увагу на наступному, а саме: О. Шпенглер «працює» з низкою «загиблих» культур (вавилонська, антична), проте серед названих їм є культури, що активно розвивалися на початку ХХ століття. Йдеться, передусім, про китайську та індійську культурні моделі. Однак, філософ прогнозує «загибель» європейській – колись могутній культурі, – яка вичерпала себе. Найбільш повне обґрунтування шпенглерівських ідей представлено у двотомному дослідженні «Занепад Заходу: загальні риси морфології світової історії» (т.1 – 1918, т.2 – 1922).

Відгомін шпенглерівських ідей простежується в наукових розвідках двох непересічних європейських теоретиків, дослідження яких мали значний розголос упродовж 30–50-х років минулого століття. Йдеться про Х. Ортега-і-Гассета та А.-Дж. Тойнбі.

Відомий іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет (1883–1955), професійне становлення котрого пов'язано як з Університетом Мадриду, так і з низкою європейських освітніх установ у Берліні, Лейпцигу та Марбурзі. Упродовж 1911-1952 років Х. Ортега-і-Гассет, маючи звання професора, викладав у Мадридському центральному університеті.

Хоча Х.Ортега-і-Гассет дорівнював філософію до «інтелектуального героїзму», саме він демонстрував цей героїзм неодноразово, оскільки переважна більшість його ідей позначені не лише авторським підходом, але й самотністю та неординарністю висновків. Переконливим підтвердженням нашої думки можуть слугувати монографії «Дегуманізація мистецтва» (1925) та «Бунт мас» (1929), які до сьогодні присутні в джерелознавчих базах багатьох теоретичних досліджень.

На іспанських теренах доволі високо оцінюють його практичну діяльність, а саме: заснування журналу «Revista de Occidente» (1923) та створення у Мадриді «Інституту гуманітарних наук» (1943). Обидві ці акції зіграли помітну позитивну роль як у вивченні, так і розвитку та розповсюдженні іспанської культури.

Теорія культури, обґрунтована Х. Ортегою-і-Гассетом, органічно пов'язана з його наріжними філософськими ідеями, зокрема, з переглядом традиційного для європейського світоставлення раціоналізмом. Не приймаючи європейської моделі «раціонального», він обґрунтовує концепцію «раціовіталізму» («життєвого розуму»): «Взаємодію людини й суспільства Х.Ортега-і-Гассет розглядав крізь призму особистісної відповідальності» [78, с.455–456].

Водночас, він вважав за можливе поділити людей на два типи, з яких перший – «суворий та вимогливий до себе, не уникає праці й обов'язку», а другий – схильний до самозакоханості, не приймає ідею самовдосконалення й «пливе за течією». Саме на підґрунті заявленої типології «вибудовується» представлення «культури», яка створюється, існує та функціонує на засадах «принципу індивідуальності». Х.Ортега-і-Гассет поділяє позицію О. Шпенглера щодо кризи й післякризового занепаду європейської культури, оскільки, на його думку, вона втратила «спонтанність та життєвість». Разом з нею (культурою – Ю.С.) «дегуманізується» і мистецтво, моделі якого, запропоновані «авангардизмом», філософ оцінював вкрай негативно.

Паралельно з Х.Ортега-і-Гассетом авторські ідеї щодо специфіки неklasичного підходу до інтерпретації культури пропонує англійський філософ, історик, культуролог, очільник Королівського інституту міжнародних відносин Арнольд Джозеф Тойнбі (1889–1975).

Задля розуміння позиції А.-Дж. Тойнбі слід враховувати, що підґрунтям його філософсько-історичної теорії була ідея існування «локальних, відносно замкнених цивілізаційних спільнот» [74]. Загалом, А.-Дж. Тойнбі аргументував існування 37 (окремі джерела називають цифру 39 – Ю.С.) «локальних» цивілізацій, 13 з яких він кваліфікував як «незалежні». Відтворюючи стан, в якому опинилося ХХ століття, А.-Дж. Тойнбі нарахував 10 цивілізацій, 8 з яких виявляють тенденцію до поступового «розчинення» у західній культурі.

Згідно позиції англійського культуролога, кожна цивілізація має свою культуру, позначену самотутністю й неповторністю. При

цьому, А.-Дж. Тойнбі інтерпретує поняття «культура» в широкому значенні, не зводячи його ані до мистецтва, ані до якоїсь іншої сфери людської діяльності. Як відомо, А.-Дж. Тойнбі був прибічником «філософії життя» видатного французького філософа Анрі Бергсона (1859-1941). Внаслідок цього, він використав деякі бергсонівські ідеї, давши їм авторське тлумачення: «...виникнення й ріст цивілізацій пов'язуються з енергією життєвого пориву, а надлом, деградація й дезінтеграція – з виснаженням їх життєвих сил» [78, с. 640–641].

Безпосереднє відношення до широкого кола питань, пов'язаних з культурою, має обґрунтування А.-Дж. Тойнбі ідеї «творчої меншості», досягнення якої поширюються серед «пасивної більшості» і поступово втілюються в життя. Сьогодні цю «творчу меншість» атрибуують як «еліту» – носія специфічної «елітарної культури», протиставляючи їй «пасивну більшість», яка задовольняється «культурою масовою».

Основна теоретична спадщина А.-Дж. Тойнбі це 10-ти томне видання «Осягнення історії», яке реалізувалося упродовж 1934-1961 років. Саме воно зробило англійського вченого доволі популярним. Фахівців і широку європейську інтелектуальну спільноту приваблював саме історико-культурний підхід до аналізу цивілізаційних процесів, здійснених на тлі блискучого знання історії і доволі вільного володіння простором філософських ідей. Однак, у період 60-х років минулого століття інтерес до А.-Дж. Тойнбі почав поступово згасати. На нашу думку, однією з пояснювальних причин виступає широка популярність на європейських теренах ідей Л.-А. Вайта.

Справа в тому, що матеріал, представлений у цьому підрозділі, реконструював позиції європейської гуманістики, представники якої намагалися обґрунтувати авторські підходи, передусім, до історії культури, акцентуючи закономірності її формування та розвитку. Усі напрацьовані європейською гуманістикою ідеї, концепції, теоретичні узагальнення – тією чи іншою мірою – «працювали» на осягнення сутності феномену «культура». Позиція ж Л.-А. Вайта не лише мала опертя на його власну теорію культури,